

ธรรมะคือดวงตาของชีวิต

พระนิพนธ์ของ

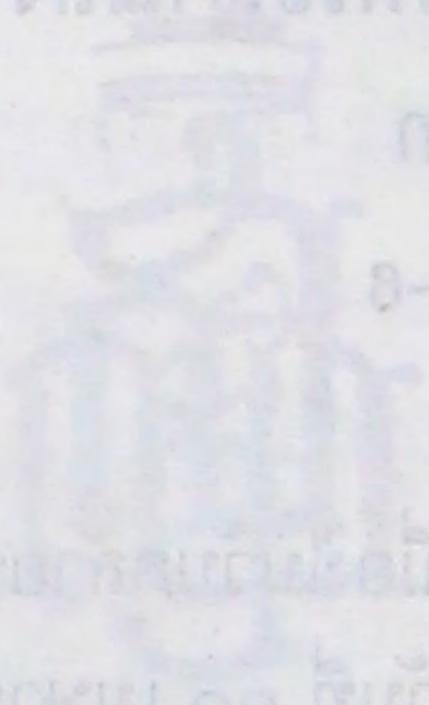
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ลิขสิทธิ์ของคณะกรรมาธิการ

พระมหากษัตริย์ไทย และพระบรมวงศานุวงศ์

กรมศิลปากร

ISBN 974-89251-9-8

จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร

๒๕๒๕ พ.ศ. ๒๕๒๕ ๑๑ กันยายน ๒๕๒๕

ธรรมเนียมคือดวงตาของชีวิต

พระนิพนธ์ของ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระพุทธศาสนา...
จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร...
๒๕๒๕ พ.ศ. ๒๕๒๕ ๑๑ กันยายน ๒๕๒๕...
เป็นขั้นตอนไว้ด้วยอย่างพอเพียง

อานุโมทนา

พระพุทธศาสนาถือว่า การได้กำเนิดเป็นมนุษย์
นั้นเป็นการยาก หากจะกล่าวในทางกลับกัน การที่ได้
เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นนับเป็นลาภอันประเสริฐอย่างหนึ่ง
เพราะการได้สภาพเป็นมนุษย์นั้น เป็นการได้โอกาสอัน
งามที่จะพัฒนาตนพัฒนาชีวิตให้ดีหรือเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น
ไปกว่าภาวะที่เป็นอยู่ จนกระทั่งถึงภาวะอันเป็นความ
สมบูรณ์แห่งชีวิต หรือความเป็นคนสมบูรณ์ตามคติแห่ง
พระพุทธศาสนา แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าใครจะใช้โอกาสอัน
ดีนี้ให้เกิดประโยชน์ได้เพียงไร ซึ่งพระพุทธศาสนาได้ชี้
แนะแนวทางในการพัฒนาตนพัฒนาชีวิตให้เจริญอย่าง
เป็นขั้นตอนไว้ด้วยอย่างพร้อมมูล

ผู้ที่ศึกษาเข้าใจเรื่องขงชีวิต ย่อมจะเป็นผู้ไม่
ปล่อยให้ชีวิตผ่านไป อย่างไร้สาระ แต่จะเป็นผู้รู้จักใช้
ชีวิตอย่างเป็นประโยชน์ ด้วยการสร้างกระทำสิ่งอันเป็น
ประโยชน์ทั้งปวง ตามความสามารถของตน ผู้ซึ่งทำได้
เช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นผู้มีชีวิตเจริญด้วยผลดี อันจะพึงได้
ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า

ขออนุโมทนาสาธุการที่คุณป้าพ ญ ป้อมเพชร
ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือ “ธรรมะคือดวงตาของชีวิต”
แจกเป็นธรรมทานเนื่องในโอกาสวันคล้ายวันเกิดครบ
๗๕ ปี ในวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๓๘ นี้ ขออำนาจบุญ
กุศลที่ได้บำเพ็ญไว้ จงดลบันดาลให้ประสบแต่ความสุข
ตลอดกาลนาน ขออำนาจพร

ดร. พ. ร. ๗๖๗๗๗๖๖๖
(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศวิหาร
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘

สารบัญ

หัดคิดก่อนทำ

หัดคิดก่อนทำ	๑
ความคิดเปลี่ยนความจริงไม่ได้	๕
อย่างไรเรียกว่ารู้ อย่างไรเรียกว่าหลง	๑๐
ความหลงเหมือนความฝัน	๑๖
ธรรมคือดวงประทีปส่องความจริง	๒๐
ความจำคือจุดเริ่มต้นของปัญญา	๒๔
ความงามที่แท้จริง	๒๘
รู้อะไรจึงจะไม่ถือผิด	๓๓
ปัญญาที่แท้จริง	๓๘
ยึดถือในทางที่ดี	๔๒

บุรุษโลก

ผู้ที่ศึกษาเข้า **บุรุษโลก** ย่อมจะเป็นผู้ไม่
ปล่อยให้ชีวิตผ่านไป อย่างไร้สาระ แต่จะเป็นผู้รู้จักใช้
ชีวิตอย่างเป็นประโยชน์ **เต็มความสามารถ** ทำสิ่งอันเป็น
ประโยชน์ทั้งปวง ตามความสามารถของตน ผู้ซึ่งทำได้
เช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นผู้มีชีวิตเจริญด้วยผลดี **กัมมวิญญู**
ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า **คนใหม่** เจริญภาคคนเมษก็ไม่วายคน

๐๑ ขออนุโมทนาแด่ **สมเด็จพระสังฆราช** ผู้ทรงคุณวิเศษ
ผู้จัดพิมพ์หนังสือ **"ธรรมะปฏิบัติของคนไทย"**
๐๒ เป็นธรรมทานที่ **เจริญ** สอนคนด้วย **ปัญญา**
๐๓ ปี ในวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕ นี้ ขออำนาจบารมี
๐๔ **คุณธรรม** ได้บำเพ็ญได้ **จงสถิตในศาล** ให้ **ประจักษ์** ความสุข
๐๕ **ตลอดกาลนาน** ขออำนาจ **คุณธรรม**
๐๖ **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม**

๐๗ **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม**
๐๘ **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม**
๐๙ **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม**
๑๐ **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม** **คุณธรรม**

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศวิหาร
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕

หัดคิดก่อนทำ

การกระทำทุกอย่าง ทั้งดีและไม่ดี เมื่อทำแล้ว ไม่ลบล้างไปไหน จะสั่งสมตัวเองอยู่ตลอดเวลา อยู่ภายในใจของผู้กระทำนั่นเอง เป็นพื้นฐานแห่งจิตใจของผู้กระทำนั่นเอง ทำดีมาก พื้นฐานของจิตใจก็ดีมาก ทำไม่ดีมาก พื้นฐานของจิตใจก็ไม่ดีมาก ความจริงมีอยู่เช่นนี้ แต่ผู้มีโมหะหรือความหลงมากจักไม่ยอมรับความจริงนี้ จักพยายามลบล้างปฏิเสธความจริงนี้ คือจักกล่าวว่าการทำแล้วก็เป็นอันแล้วกันไปไม่มีผลเหลืออยู่เป็นความดีความชั่วที่ยั่งยืนตลอดไปทุกภพทุกชาติ บุคคลประเภทดังกล่าว จึงมักทำกรรมโดยมุ่งผลฝ่ายกิริยาเท่านั้น มิได้คำนึงถึงผลฝ่ายกรรมที่ต้องขึ้นแก่กาละดังกล่าวแล้ว นั่นก็คือ บุคคลประเภทดังกล่าวมักจะทำอะไรก็ได้ที่ต้องการจะทำ โดยไม่ต้องคิดว่าเป็นการทำชั่วหรือทำดีทำผิดหรือทำถูก

ควรทำหรือไม่ควรทำ บุคคลประเภทที่มีโมหะหรือความ
หลงมากขนาดนี้ จะทำอะไรลงไปโดยไม่คิดถึงอดีตไม่คิด
ถึงอนาคต

ที่ว่าไม่คิดถึงอดีตในที่นี้หมายความว่า ไม่คิดถึง
เรื่องราวทำนองเดียวกับที่ตนกำลังจะทำ ซึ่งเคยมีผู้
กระทำมาก่อนแล้ว มีผลเสียหายมาก่อนแล้ว เช่น เมื่อ
จะทูลจริตคิดคดโกง ก็ทำลงไปเลย ไม่คิดถึงคนอื่นที่เคย
ทูลจริตเช่นนั้นมาก่อนแล้ว ว่าได้รับผลเช่นไรจากการ
กระทำเช่นนั้น ความไม่คิดถึงอดีตเช่นนี้ ทำให้ไม่มีเครื่อง
ยับยั้ง ต้องการทำเป็นทำ ซึ่งผลนั้นไม่มีเป็นอื่น ต้อง
เป็นผลที่ตรงต่อเหตุเสมอ ทำเหตุไม่ดีผลก็ต้องไม่ดีทำ
เหตุดีผลจึงจะดี

ที่ว่าไม่คิดถึงอนาคตในที่นี้หมายความว่า ไม่คิด
ถึงให้ไกลออกไปข้างหน้า ว่าเมื่อทำแล้วจะได้รับผลดี
เพียงเฉพาะหน้าหรือจะได้รับผลดีต่อไปในภายหน้าด้วย
ผู้ที่คิดถึงอนาคตในแง่ดังกล่าว เมื่อจะทำอะไรที่ไม่ดี
จะต้องคิดได้แน่นอนถึงผลไม่ดีที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า เช่น
เมื่อจะทูลจริตคิดคดโกงไม่ทำลงไปทันที แต่คิดให้ไกล
ออกไปว่าผลของการกระทำเช่นนั้นจะเป็นอย่างไร ก็

ย่อมจะต้องคิดได้แน่นอนว่าจะต้องเป็นผลไม่ดี จะต้องเป็นความทุกข์ เห็นง่าย ๆ ก็เช่นทุกข์เพราะกลัวจะถูกจับได้จะถูกลงโทษ แม้เพียงความกลัวว่าจะถูกลงโทษก็เป็นทุกข์อย่างยิ่งแล้วสำหรับผู้กระทำทุจริต ฉะนั้นเมื่อต้องได้รับโทษเข้าจริง ๆ จะเป็นทุกข์สักเพียงไหน การคิดถึงอนาคตเช่นนี้เท่ากับมีเครื่องยับยั้งไม่ทำอะไรลงไปตามอำนาจความปรารถนาต้องการ โดยไม่คำนึงถึงว่าเป็นการทำดีหรือทำชั่ว

โมหะหรือความหลงของผู้ไม่รู้จักคิดถึงอดีตไม่รู้จักคิดถึงอนาคตดังกล่าวแล้วนั้น เป็นเหตุอันแท้จริงให้เกิดการทำไม่ดีไม่ชอบไม่ถูกไม่ควรขึ้นเนื่อง ๆ เรียกได้ว่าไม่เว้นวันและวันหนึ่งมากมายหลายสิบเรื่อง ทั้งที่เป็นเรื่องเปิดเผยอื้อฉาวและที่เป็นเรื่องปิดบังซ่อนเร้น

การทำลายโมหะดังกล่าวให้หมดสิ้นไป ควรจะทำได้ด้วยการฝึกสอนอบรมจิตใจให้คิดถึงอดีตและอนาคตในทำนองดังกล่าวแล้วไว้ให้สม่ำเสมอ เรียกง่าย ๆ ว่าหมั่นสอนใจตัวเองไว้เสมอ ๆ ในข่าวหนังสือพิมพ์ประจำวันหรือเรื่องราวที่ได้ยินได้ฟังจากคนนั้นเล่าคนนี้เล่า จะเป็นเครื่องช่วยในการสอนใจตัวเองได้อย่างดี ขอเพียงได้สนใจ

และมีความตั้งใจจริงที่จะอบรมตนเองเท่านั้น

อันความสนใจและตั้งใจจริงที่จะอบรมตนเองนี้
สำคัญมาก ขาดเสียไม่ได้ ถ้าขาดเสียจักไม่ได้รับความ
สำเร็จ คือ จักไม่สามารถทำลายโมหะหรือความหลงดัง
กล่าวได้ และถ้าผู้ใดไม่พยายามเลยที่จะทำลายโมหะใน
ใจตน โมหะของผู้นั้นจะไม่มีเวลาบรรเทาเบาบางลงได้
แต่จะยิ่งเพิ่มพูนพอกหนาขึ้นทุกที เป็นเหตุก่อทุกข์โทษ
ภัยแก่เจ้าตัวยิ่งขึ้นทุกที

ความคิดเปลี่ยนความจริงไม่ได้

โมहनั่นเองที่ทำให้คนคิดคนเชื่อว่าการกระทำทุกอย่างทำแล้วก็เป็นอันแล้วกันไป ไม่มีผลเหลืออยู่ เป็นความดีความชั่วที่ยั่งยืนตลอดไปทุกภพทุกชาติตราบนานเท่าที่ยังมีการเวียนว่ายตายเกิด ความคิดความเชื่อแบบคนหลงหรือคนมีโมหะเช่นนี้ เป็นโทษอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับความคิดความเชื่อที่ว่า ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อของคนหลงของคนมีโมหะเช่นกัน

ความคิดความเชื่อไม่สามารถทำให้สังจธรรมคือความจริงเปลี่ยนไปได้ สังจธรรมมีอยู่อย่างไรต้องเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนไปตามความคิดความเชื่อ เช่นสังจธรรมมีอยู่ว่า การกระทำทุกอย่างมีผล ทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว แม้ผู้มีโมหะจะคิดไปอีกอย่างหนึ่งดังกล่าวแล้วข้างต้น คือการกระทำทุกอย่างทำแล้วก็เป็น

อันแล้วกันไป หรือทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว สัจธรรม
ก็จะไม่เปลี่ยนแปลง จักเป็นความจริงแท้อยู่เสมอไป ดังนั้น
แม้ผู้มีโมหะจะเห็นว่าทำดีไม่มีผลดี ทำชั่วย่อมไม่มีผลชั่ว
แล้วกระทำความชั่ว สัจธรรมไม่เปลี่ยนแปลงคือผู้ทำ
ชั่วจักต้องได้รับผลชั่ว อันเป็นการตรงกันข้ามกับความ
คิดความเชื่อซึ่งเกิดด้วยอำนาจของโมหะหรือความหลง
คือไม่เห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้
ความคิดความเชื่อแบบคนไม่หลงหรือไม่มีโมหะจึงเป็น
คุณอย่างยิ่ง ในทางตรงกันข้าม ความคิดความเชื่อแบบ
คนหลงหรือมีโมหะจึงเป็นโทษอย่างยิ่งเช่นกัน

การพยายามทำความคิดให้ไม่อยู่ในอำนาจของ
โมหะจนเกินไป คือการพยายามคิดไม่ให้ผิดจากความ
จริงจนเกินไปนัก จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรตั้งใจพยายาม
การศึกษาพระพุทธศาสนาจะช่วยให้ได้อย่างยิ่งในเรื่องนี้
เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งเห็นจริงตลอดแล้ว
ได้มีพระกรุณาสั่งสอนไว้ชัดเจนทั้งหมด ว่าการกระทำเช่น
ใดเป็นการกระทำดี การกระทำเช่นใดเป็นการกระทำชั่ว
และพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้แหละที่ทรงชี้บอกไว้ว่า การ
กระทำทุกอย่างมีผลไม่ใช่ไม่มีและการกระทำดีให้ผลดี

ไม่ใช่ให้ผลชั่ว ส่วนการกระทำชั่วให้ผลชั่วไม่ใช่ให้ผลดี
ผู้มีจิตศรัทธาเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีโอกาส
จะทำความคิดของตนให้พ้นจากอำนาจของความหลง
หรือโมหะได้ง่ายกว่าผู้ไม่มีศรัทธาเชื่อในความตรัสรู้ของ
พระองค์

เด็กที่ยังไม่รู้ว่าไฟร้อน ถ้าเชื่อคำสั่งสอนของผู้
ใหญ่ไว้ก่อน จะไม่เป็นการเชื่ออย่างงมงาย แต่จะเป็นการ
เชื่อที่ช่วยคุ้มครองรักษาเด็กเองมิให้ถูกไฟลวกไฟไหม้
พองฉับใด ผู้ที่ยังไม่เห็นถนัดชัดแจ้งด้วยตนเองในเรื่อง
กรรมและผลของกรรม ถ้าเชื่อที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน
ไว้ก่อน ก็จะไม่เป็นการเชื่ออย่างงมงาย แต่จะเป็นการ
เชื่อที่ช่วยคุ้มครองรักษาผู้เชื่อเองมิให้ได้รับผลร้ายจาก
การกระทำไม่ดี แต่ให้ได้รับผลดีจากการทำดีฉับนั้น
เด็กที่ไม่รู้จักไฟว่าร้อน แต่เชื่อคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ วัน
หนึ่งเมื่อเติบโตรู้ภาษาขึ้น หรือเรียกว่ามีปัญญาขึ้น ก็จ
จะรู้จักด้วยตนเองว่าไฟร้อน จะเป็นการรู้จักที่ไม่ต้องถูกไฟ
ลวกไฟไหม้ให้ทนทุกข์ทรมานเสียก่อน ในทำนองเดียวกัน
ผู้ที่ยังไม่เห็นถนัดชัดแจ้งด้วยตนเองในเรื่องกรรมและผล
ของกรรม แต่เชื่อพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนวันหนึ่งเมื่อ

ปัญญาเจริญขึ้นด้วยการอบรม ก็จะเข้าใจในเรื่องกรรม และผลของกรรมด้วยตนเอง จะเป็นความเข้าใจที่ไม่ ต้องถูกผลไม่ดีของกรรมไม่ดีทำให้บอบช้ำแสนสาหัส เสียก่อน เช่นนี้แล้วควรพิจารณาว่า เด็กที่ไม่รู้จักไฟ ว่าร้อน เชื่อผู้ใหญ่ไว้ก่อนดีหรือไม่ ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่อง ของกรรม เชื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ก่อนดีหรือไม่

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ให้ทำกรรมดี เพราะ กรรมดีเท่านั้นจักให้ผลดี อย่าทำกรรมไม่ดี เพราะกรรม ไม่ดีจักให้ผลไม่ดี ที่ทรงสอนไว้เช่นนี้ น่าจะเพราะทรง เห็นแล้วว่า คนทั่วไปจะเข้าใจในเรื่องกรรมและผลของ กรรมให้ถูกต้องนั้นยากมาก ความสลับซับซ้อนของกรรม และผลของกรรมมีอยู่มากมาย จนอาจทำให้คนทั่วไป เห็นผิดได้ง่าย ๆ ว่า กรรมดีไม่ให้ผลดีเสมอไป และ กรรมชั่วไม่ให้ผลชั่วเสมอไป อาจทำให้เห็นผิดไปได้ง่าย ๆ ว่า บางทีกรรมดีก็ให้ผลไม่ดี และบางทีกรรมไม่ดีก็ให้ ผลดี ด้วยเหตุนี้จึงทรงชี้แจงแสดงไว้อย่างชัดเจน เพื่อ บรรดาผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระองค์ได้เห็นถูก พ้นจาก ทุกข์โทษภัยของความเห็นผิดในเรื่องกรรมและผลของ กรรมผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมที่

ทรงตรัสรู้และทรงสั่งสอน และในพระสงฆ์ที่สอนพระ
ธรรมของพระพุทธเจ้า ย่อมจักเชื่อว่าการกระทำทุก
อย่างมีผล ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อนี้ย่อมจัก
ทำให้พิจารณาก่อนกระทำการทุกอย่างเพื่อทำแต่ดี ไม่
ทำชั่ว อันจะเป็นผลให้พ้นทุกข์โทษภัยจากการทำไม่ดี
และเป็นสุขสวัสดิ์จากการทำดีตลอดไป

อย่างไรเรียกว่ารู้ อย่างไรเรียกว่าหลง

โมหะหรือความหลงอันเป็นโทษอย่างยิ่ง คือ
โมหะที่เป็นเหตุให้คิดผิดเห็นผิดไปว่าผลของการกระทำ
ไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ตรัสรู้ความจริงทั้งหมดแล้วจะทรงสอนว่า การกระทำ
ทุกอย่างมีผลผู้ใดทำดีจักได้รับผลดี ผู้ใดทำชั่วจักได้รับ
ผลชั่ว แต่โมหะหรือความหลงก็สามารถทำให้คิดผิดเห็น
ผิดเป็นอย่างอื่นไปได้ ทำให้ไม่เชื่อพระพุทธองค์ได้ ทั้ง ๆ
ที่พระพุทธองค์ทรงมีดวงพระเนตรเป็นทิพย์แล้ว ด้วย
พระปัญญาคุณอันไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน และทั้ง ๆ ที่ตน
เองเป็นผู้มีดวงตามืดมัวด้วยปราศจากแสงแห่งปัญญา

อันผู้ขาดปัญญาก็คือผู้มีโมหะความหลงผิด ขาด
ปัญญาประกอบความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้
ก็ย่อมมีโมหะในการคิด ในการเห็น ในการเชื่อ ในการรู้

คือมีความคิดที่หลงผิดจากความจริง มีความเห็นที่หลง
ผิดจากความจริง มีความเชื่อที่หลงผิดจากความจริง มี
ความรู้ที่หลงผิดจากความจริง ผู้มีปัญญามากในเรื่อง
ใดก็มีโมหะความหลงผิดน้อยในเรื่องนั้น หรือผู้มีโมหะ
ความหลงผิดน้อยในเรื่องใดก็มีปัญญามากในเรื่องนั้น
ผู้มีปัญญาบริบูรณ์ในเรื่องใดก็ไม่มีโมหะความหลงผิด
เลยในเรื่องนั้น หรือผู้ไม่มีโมหะความหลงผิดเลยในเรื่อง
ใดก็มีปัญญาบริบูรณ์ในเรื่องนั้น

แต่สามัญชนที่จะไม่มีโมหะความหลงผิดเลย มี
ปัญญาบริบูรณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้นไม่มี พระอรหันต์บุคคล
เท่านั้นที่มีปัญญาบริบูรณ์ได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยไม่มี
โมหะความหลงผิดเลยในเรื่องนั้น และพระสัมมา
สัมพุทธเจ้ากับพระอรหันต์สาวกทั้งหลายเท่านั้น ที่ทรง
มีพระปัญญาและมีปัญญาบริบูรณ์ ไม่ทรงมีและไม่มี
โมหะความหลงผิดเลยในเรื่องทั้งปวง

อย่างไรก็ตาม ไม่นับผู้ไม่มีปัญญาในทางโลก
แท้ ๆ ว่าเป็นผู้มีโมหะความหลงผิด เช่น ไม่นับผู้ไม่มี
ปัญญาในการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ว่าเป็นผู้มีโมหะ
หรือความหลง หรือไม่นับผู้ไม่มีปัญญาในการหา

เลี้ยงชีพให้สมบูรณ์พูนสุขว่าเป็นผู้มีโมหะหรือมีความหลง
เช่นนี้เป็นต้น แต่นับว่าเป็นผู้ไม่มีปัญญาในทางศึกษา
เล่าเรียน หรือเป็นผู้ไม่มีปัญญาในทางหาเลี้ยงชีพ

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความไม่มีปัญญาในทาง
โลกแท้ๆ ไม่นับเป็นความมีโมหะหรือความหลง จะนับ
ว่ามีโมหะหรือความหลงก็ต่อเมื่อขาดปัญญาในความรู้
ความคิดความเห็นความเชื่อที่จะทำให้ความทุกข์ของ
การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารลดน้อยลง หรือจนถึง
หมดสิ้นไปเท่านั้น เช่นดังกล่าวแล้ว ผู้ไม่เชื่อว่าการ
กระทำทุกอย่างมีผล ไม่เชื่อว่าทำดีจักได้รับผลดี ทำชั่ว
จักได้รับผลชั่ว นับเป็นผู้มีโมหะความหลงผิด เพราะ
ขาดปัญญาที่จะทำให้รู้ให้คิดให้เห็น หรือเพียงให้เชื่อ
อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงในเรื่องที่จะทำให้ความ
ทุกข์ที่มีอยู่ในวัฏสงสารลดน้อยลง ทั้งยังเป็นการเพิ่ม
ความทุกข์นั้นให้มากขึ้นอีกด้วย เพราะการขาดปัญญา
สำหรับขจัดโมหะความหลงผิดนี้แหละ

ผู้ที่ไม่เชื่อว่าผลของกรรมคือการที่กระทำมีจริง
ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คือผู้ที่ไม่เชื่อว่าความสุขความ
ทุกข์นานาประการที่เกิดขึ้นเป็นประจำในโลก ทั้งแก่ตน

เองและทั้งแก่ผู้อื่น มิได้เป็นผลของกรรมคือการที่
กระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ของตนเองและของผู้อื่น แต่
เชื่อว่าความสุขความทุกข์เหล่านั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง มิ
ได้เป็นผลของกรรมที่ตนเองหรือผู้ใดผู้หนึ่งทำไว้ เมื่อ
เชื่อเสียเช่นนั้นแล้วว่าความสุขความทุกข์มิได้เป็นผล
ของการกระทำดี การกระทำชั่ว เกิดขึ้นได้เอง จะสุขก็สุข
เพราะเหตุอื่น จะทุกข์ก็ทุกข์เพราะเหตุอื่น ไม่เกี่ยวข้องกับ
กับการกระทำใด ๆ ทั้งสิ้นของตน ก็จะเชื่อด้วยว่า ไม่มี
ความจำเป็นที่จะต้องควรพิจารณาก่อนแล้วจึงทำ ความ
เชื่อนี้แหละเป็นความเชื่อของผู้มีโมหะความหลงผิดที่จะ
ทำให้ความทุกข์ในวัฏสงสารของตนเองเพิ่มขึ้น มิได้ลด
น้อยลง เพราะแม้ว่าไม่พิจารณาก่อนทำเพื่อทำแต่กรรม
ดีไม่ทำกรรมชั่ว ผลของกรรมที่ทำโดยไม่เลือกดีเลือกชั่ว
ย่อมเป็นเหตุแห่งความทุกข์ของตนแน่นอน

การกระทำไม่ดี ไม่งาม ไม่ถูก ไม่ชอบ ทั้งหลาย
ที่มีกระทำกันอยู่เป็นธรรมดา นั้น ผู้ทำล้วนเป็นผู้มีโมหะ
ความหลงผิดด้วยกันทั้งนั้น แตกต่างกันเพียงที่บางคนมี
มากบางคนมีน้อย คนมีโมหะความหลงผิดมากก็ทำไม่
ดีไม่งามไม่ถูกไม่ชอบหนักมาก คนมีโมหะความหลงผิด

น้อยก็ทำหน้าที่น้อยเป็นไปตามอำนาจของความผิดอย่าง
แท้จริง แต่โมหะที่ทำให้หลงผิดตั้งแต่คิดผิดเห็นผิดจน
ถึงทำผิดได้นั้น ไม่อาจคุ้มครองใครให้พ้นจากทุกข์โทษ
ภัยของการคิดผิดเห็นผิดทำผิดได้เลย แม้แต่จะทำให้
ผลอันเป็นทุกข์โทษภัยลดน้อยลง โมหะก็ช่วยไม่ได้
โมหะได้แต่เพิ่มทุกข์โทษภัยให้มากมายขึ้นเท่านั้น การ
จะดูหน้าตาโมหะในใจตนให้รู้จัก จึงอาจดูได้ด้วยการดู
ทุกข์โทษภัยที่เกิดแก่ตน แม้มีมากก็รู้ว่าโมหะในใจ
ตนมีมาก จึงเป็นเหตุให้คิดผิดเห็นผิดจนถึงทำผิดมาก
ได้รับผลเป็นทุกข์โทษภัยมาก คิดผิดเห็นผิดทำผิดใน
ทางใดมากก็รู้ว่าโมหะในทางนั้นมาก เช่น คิดผิด
เห็นผิดว่าบุญบาปไม่มีแล้วทำบาปมาก ก็รู้ว่าโมหะ
มากในเรื่องบุญบาป โมหะหรือความหลงผิดไม่มีปัญญา
รู้จักในตัวอย่างนี้แหละที่จะทำให้ความทุกข์ในวัฏสงสาร
เพิ่มมากขึ้น มิใช่อย่างเดียวกับความไม่มีปัญญาไม่รู้ใน
เรื่องการศึกษาเล่าเรียนหรือในการหาเลี้ยงชีพให้สมบูรณ์
พูนสุขที่เป็นปัญญาในทางโลกแท้ๆ ซึ่งไม่นับเป็นโมหะ
หรือความหลง

ดังนั้น เมื่อจะทำโมหะหรือความหลงที่มีอยู่ใน

สามัญชนทุกคนให้ลดน้อยลงจนถึงหมดสิ้นไป คือจนถึง
เปลี่ยนสภาพจิตใจจากความเป็นบุญชนให้เป็นอริยบุคคล
ต้องอบรมปัญญาให้ยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และต้องเป็นการ
อบรมปัญญาที่จะทำให้กิเลส คือตัวโมหะลดน้อยลง นั่น
ก็คือ ต้องอบรมปัญญาที่จะทำให้ความทุกข์ในการต้อง
เวียนว่ายตายเกิดให้ลดน้อยลงเป็นลำดับจนถึงหมดสิ้นไป
ได้มีความสุขอย่างยิ่ง จนถึงได้มีบรมสุขคือถึงพระนิพพาน
อันเป็นผลสูงสุดของการทำดีได้ดีในพระพุทธศาสนา ที่
ไม่มีในศาสนาอื่น

ความหลงเหมือนความฝัน

ปัญญาเท่านั้นที่จะทำให้โมหะหรือความหลงผิดลดน้อยลงได้ จึงต้องตั้งใจจริงพากเพียรอบรมปัญญาในทางพระพุทธศาสนาให้สม่ำเสมอ

อันความง่วงเหงาหาวนอน เชื่องซึม ฟุ้งซ่าน ลังเลเคลือบแคลงสงสัย ก็เป็นโมหะ เพราะนิวรรณ์หรืออาการดังกล่าวนั้นเป็นเหตุให้ความคิด ความเห็น ความเชื่อ และความรู้ ผิดไปจากความจริง ผู้ที่ง่วงที่ซึม ที่ฟุ้ง ที่ลังเล ที่สงสัยเป็นผู้ที่ปัญญาไม่อาจเกิดได้ และเมื่อปัญญาไม่เกิด โมหะก็เกิดขึ้นเป็นธรรมดา นึกถึงตัวเองก็จะเห็นได้ไม่ยาก เวลาที่ง่วง หรือซึม หรือฟุ้ง หรือลังเล หรือสงสัย ย่อมเป็นเวลาที่ไม่อาจใช้ปัญญาพิจารณาให้เกิดความคิด ความเห็น ความเชื่อ หรือความรู้ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ตามสมควร

เวลานั้นเป็นเวลาที่มีโหมเหมา มาก มีความหลงผิดมาก

ถ้าจะเปรียบความหลงเป็นความหลับ ความคิด
ความเห็นและความเชื่อความรู้ของผู้มีความหลงก็
เปรียบเหมือนความฝันคือไม่จริง แต่ขณะฝันหรือขณะมี
ความหลงย่อมคิดว่าจริง ย่อมยินดียินร้ายไปตาม
เหตุการณ์ที่ประสบ ทุกคนจะรู้ว่าฝันต่อเมื่อตื่นแล้ว
เมื่อยังหลับฝันอยู่จะคิดว่าเป็นความจริง ผู้หลงอยู่ก็
เหมือนกัน เรียกได้ว่าเป็นผู้ฝันไปทั้งกำลังตื่นอยู่ เมื่อ
ประสบโลกธรรม ธรรมสำหรับโลกอันเป็นอิฏฐารมณ์
อารมณ์ที่น่าปรารถนา เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็
ตื่นเต้นยินดี เมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่น่า
ปรารถนา เช่น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทుกข์ ก็ยินร้าย
พุดแพบ เสียใจ เพราะรู้สึกว่าเป็นการได้เสียจริง ๆ
เมื่อได้ก็ดีใจ เสียก็เสียใจ นี่เป็นธรรมดาของสามัญชน
แต่เมื่อพูดถึงในกระแสดธรรมก็เรียกว่า เป็นความหลง

นอกจากนี้ยังมีความสำคัญผิด เชื่อผิดต่าง ๆ ใน
เรื่องทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวความหลงอย่างชัดแจ้งอีกมาก
ทุกคนเมื่อพิจารณาดูเหตุการณ์ที่ตนเองประสบอยู่ก็ย่อม
รู้ว่าได้เคยมีความเห็น ความเข้าใจ และความเชื่อผิดมา

แล้วหลายสิ่งหลายอย่าง ขณะไม่รู้ก็ยอมเห็นว่าจริง
ครั้นรู้แล้วจึงจะเปลี่ยนความเห็นได้ว่าไม่จริง เป็นความ
สำคัญผิดเชื่อผิดของตัวเอง

สรุปได้ว่า โมหะความหลงผิด ถือเอาผิดนี้ คือ
ถือเอาผิดจากสัจจะ ตัวความจริง สัจจะคือตัวความจริง
เป็นอย่างหนึ่ง ถือเอาเป็นอย่างหนึ่ง เช่น สัจจะเป็นทุกข์
แต่ถือเอาเป็นสุข สัจจะเป็นเหตุเกิดทุกข์ ถือว่าไม่ใช่
เหตุเกิดทุกข์ สัจจะเป็นความดับทุกข์ ถือว่าเป็นความ
ไม่มีสุข สัจจะเป็นทางปฏิบัติให้ดับทุกข์ ถือว่าให้เกิด
ทุกข์ ฉะนั้น เมื่อมีโมหะถือเอาผิดจึงเหมือนหลับ แล้ว
ฝันเห็นบ้างราวๆ แต่ไม่จริง หลงยินดียินร้ายอยู่ คน
สามัญเป็นดังนี้ และยากจะรู้สึกว่าการหลับฝันอยู่ ก็
เหมือนคนหลับฝันไม่รู้สีกตัว คิดเห็นในขณะฝันว่าเป็น
จริง

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตื่นด้วยความรู้ในสัจจะทั้ง
หลายตามความจริง ทรงเห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ทรงเห็น
เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ตามเป็นจริง และทรงเห็น
สัจจะทางปฏิบัติให้ดับทุกข์ จึงทรงรู้โลกธรรมตามจริง
จะเป็นอิฏฐารมณ่อนิฏฐารมณก็ตาม ทรงรู้ว่าเป็นธรรม

คือเรื่องของโลก อยู่ในโลก จะเป็นบุญชนหรืออริยบุคคล
ก็ต้องพบโลกธรรมซึ่งเป็นเรื่องโลก จะปรารถนาหรือไม่
ก็ต้องพบ และได้ทรงตรัสรู้ว่าโลกธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ แปรปรวนเป็นธรรมดา มีได้ต้องมีเสีย เมื่อ
ยึดเอาไว้ก็จะเป็นทุกข์ ไม่ต้องเป็นเรื่องภายนอก ชีวิตนี้
เอง เมื่อมีเกิดก็ต้องแตกดับเป็นโลกธรรมเหมือนกัน
ไม่มีใครบังคับเอาไว้ได้ เมื่อทำความรู้ให้เข้าถึงความจริง
ดังนี้ ก็จะไม่ไปฝันโลก ไม่ไปรังโลก เหมือนรังดวง
อาทิตย์ไม่ให้โคจร โลกหมุนก็ให้หมุนไป โลกธรรมก็
หมุนไปด้วย มีเข้าแล้วก็ส่าย บ่าย เย็น จะให้เข้าอยู่
เสมอไม่ได้ แม้จะเย็นค่ำไปแล้วก็จะกลับมาเข้าใหม่
ธรรมดาหมุนเวียนอยู่ดังนี้

ผู้มีความรู้ในคติธรรมดาของโลกธรรมตามลัทธิจะ
ไม่ยึดถือในทางผิดธรรมดา ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา
คือปล่อยวาง เรียกว่าเป็นผู้ตื่นด้วยความรู้ ปราศจาก
โมหะคือความหลงจักไม่มีความยินดียินร้ายความพัวพัน
พุดลงอีกต่อไป

ธรรมคือดวงประทีปส่องความจริง

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้รู้จนตื่น จึงทรงได้พระนามว่าพุทโธ และเพราะเหตุนี้จึงทรงเบิกบานแล้ว เพราะปราศจากทุกข์ทั้งปวง ทรงรู้เต็มที่ ทรงมีคุณธรรมทั้งปวงเต็มที่ ไม่บกพร่อง เพราะทรงมีความรู้ที่สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่มีสิ่งจะอะไรที่ไม่ทรงรู้ ทรงรู้บริบูรณ์ ทรงสิ้นทุกข์ สิ้นความเศร้าหมองด้วยประการทั้งปวง จึงทรงเบิกบานเต็มที่ เหมือนดอกบัวเมื่อต้องแสงอาทิตย์ ปัญญาตรัสรู้ก็เทียบได้กับแสงอาทิตย์ เมื่อตรัสรู้ก็ทรงเบิกบานเต็มที่ ไม่บกพร่อง จึงได้พระนามพุทโธ เมื่อทรงแสดงธรรมก็เพื่อให้ผู้ฟังตื่นด้วยความรู้ คือรู้จนตื่นจากหลับคือความหลงไหลดังกล่าว

ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นดวงประทีปที่จะส่องให้รู้สัจจะคือความจริงดังกล่าว แต่ผู้ที่มีความมืดหม่มห่อ

มากเหมือนคนตาบอด แม้จะมีแสงสว่างอยู่ก็ไม่เห็น สิ่ง
ที่ทำให้เกิดความมืดเหมือนตาบอดก็ได้แก่โลกธรรมทั้ง
หลายเป็นต้น เมื่อลุ่มหลงเกินไป แสงสว่างคือธรรม
ยากจะส่องเข้าถึงจิตใจ ผู้ที่สนใจศึกษาให้รู้คำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้าให้รู้สัจจะพอสมควร ปฏิบัติตัวให้มีสติ
ปัญญาในธรรมพอสมควร ย่อมได้เปรียบเวลาประสบ
โลกธรรมทั้งหลาย จักพอมีแสงสว่างให้เห็นความจริง
โลกธรรมทั้งปวงจะไม่ทำให้ตาบอด ซึ่งตาบอดแล้วแสง
สว่างก็ไร้ประโยชน์ ต้องตาดี มีแสงสว่างลี้มตามองก็จะ
เห็นสัจจะคือความจริง เพราะฉะนั้น ผู้ยังมีตาดี เรียกว่า
มีละอองในจักขุน้อย ก็ยังพอเป็นเวไนย คือพระพุทธเจ้า
ทรงแนะนำสั่งสอนอบรมได้ สามารถใช้ตาอาศัยธรรม
เป็นแสงสว่างให้เห็นสัจจะคือความจริงได้

อันการจะปฏิบัติให้เกิดสติปัญญาในธรรมนั้น
ในขั้นต้นท่านให้อาศัยสัญญาคือการจำได้หมายรู้ เช่น
จำไว้ให้ได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และทรงสั่งสอนไว้ว่า
ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ทุกสิ่งไม่เที่ยง ทน
อยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และไม่อยู่ได้
อำนาจการบังคับบัญชาหรือความปรารถนาต้องการ

ของผู้ใดทั้งสิ้น เมื่อทุกสิ่งเป็นดังกล่าวจึงไม่ควรไปยึดมั่น
ถือมั่นให้เที่ยง ให้ไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงให้เป็นไป
ตามความปรารถนาต้องการของตน เพราะแม้ไปยึดมั่น
ถือมั่นให้ผิดจากสัจจะเช่นนั้นแล้ว เมื่อไม่เป็นไปตาม
ความยึดมั่นถือมั่นเพราะเป็นไปไม่ได้ ก็ย่อมจักผิดหวัง
เสียใจเกิดความทุกข์ ความยินร้าย

การที่จะให้แลเห็นอย่างชัดเจนด้วยปัญญาของ
ตนเองว่าทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมเป็นการ
ยากสำหรับคนทั่วไป จึงเป็นการจำเป็นจะต้องอาศัย
สัญญาการจำได้หมายรู้เป็นทางดำเนิน เช่น ผู้ที่กลัว
ความแก่ ไม่ต้องการแก่ ต้องการเป็นหนุ่มสาวสวยสด
งดงามอยู่เสมอตลอดไป ก็จำเป็นจะต้องอาศัยสัญญา
จำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ว่าเมื่อเกิดแล้ว ต้องแก่
ต้องเจ็บ ต้องตาย จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทุกคนถ้าไม่ตาย
เสียก่อนแก่ก็หนีความแก่ไม่ได้ ต้องแก่ด้วยกันทั้งนั้น
เมื่อถึงวาระหนึ่ง ผู้ที่ไม่ต้องการแก่ ดิ้นรนจะรักษาความ
ไม่แก่ไว้เสมอ นับว่าเป็นผู้ยึดมั่นถือมั่นในทางที่ผิด ต้อง
นึกถึงที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ดังกล่าว แล้วพยายาม
ปลงใจเสียให้ได้ ว่าทุกคนต้องแก่ เช่นเดียวกับที่ต้องตาย

ถ้าไม่อาศัยสัญญาคือความจำได้หมายรู้ จะมุ่งหน้าใช้
แต่ปัญญาตนเองให้สามารถรู้แจ้งเห็นจริงในอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา ก็ย่อมจะตายเปล่าโดยไม่อาจรู้แจ้งเห็นจริงเลย
โดยไม่อาจทำโมหะความหลงผิดให้ลดน้อยถึงหมดสิ้น
ไปได้เลย

การอาศัยสัญญาจึงเป็นความสำคัญและจำเป็น
ไม่น้อย สำหรับผู้ต้องการจะลดกิเลสให้น้อยลงจนถึง
หมดสิ้นไปอย่างสิ้นเชิง พระพุทธองค์ตรัสรู้ไว้อย่างไร
และทรงสั่งสอนไว้อย่างไร ควรต้องศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ
จะได้เลือกหยิบยกไปเป็นสัญญาประกอบความเพียร
พยายามพิจารณาเจริญปัญญาเพื่อทำโมหะความหลง
ให้ลดน้อยลง ไม่เป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ร้อนนานา
ประการ

ความจำคือจุดเริ่มต้นของปัญญา

อันการเกิดขึ้นแห่งปัญญาเห็นจริงด้วยตนเองในเรื่องใดก็คือการดับไปซึ่งโมหะความหลงผิดจากความจริงในเรื่องนั้น ดังนั้น การอาศัยความจำได้หมายความว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประกอบความเพียรพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นจริงด้วยตนเอง จึงเป็นการปฏิบัติเพื่อทำโมหะความหลงผิดจากความจริงในเรื่องทั้งปวงให้ลดน้อยถึงหมดสิ้นไปได้

สามัญชนทั้งปวงมีความยึดมั่นถือมั่น จะให้สิ่งทั้งหลายเที่ยง ให้ไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง ให้เป็นไปตามอำนาจความปรารถนาต้องการของตน แต่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่เป็นไปตามอำนาจความปรารถนาต้องการของผู้ใด พระพุทธองค์ตรัสรู้ทรงเห็นแจ้งในสัจจธรรมนี้ และได้

ทรงแสดงไว้ในพระธรรมคำสั่งสอนอันเปรียบเสมือน
ดวงประทีปส่องโลกให้สว่าง พ้นจากความมืดคืออวิชชา
หรือโมหะที่หุ้มห่ออยู่ ผู้ต้องการให้จิตใจพ้นจากความ
มืด มีความสว่าง นั่นคือพ้นจากความทุกข์ได้มีความสุข
ต้องจำสังจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ให้แม่นยำ
เมื่อโมหะความหลงผิดในเรื่องหนึ่งเรื่องใดแสดงตัวขึ้น
ในจิตใจ สัญญาความจำได้ในสังจรรย์ที่ทรงสอนไว้จะ
เป็นเครื่องช่วยยับยั้งความหลงผิดได้ มากหรือน้อยแล้ว
แต่กำลังของสติและปัญญา เช่นคนหนุ่มคนสาวที่หลง
ยินดีมีความหนุ่มความสาว ปรารถนาจะยึดยุดความ
หนุ่มสาวนั้นไว้ ให้เที่ยง ให้ไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ให้เป็นไปตามความปรารถนาต้องการของตน พยายาม
ทำทุกอย่างที่คิดว่าจะเกิดผลดังความหลงผิด เป็นต้นว่า
บำรุงรักษาด้วยประการต่าง ๆ แต่การกระทำเช่นนั้นหา
อาจทำให้สังจรรย์เปลี่ยนแปลงได้ไม่ ทุกสิ่งในโลกนี้
ตกอยู่ใต้กฎของสังจรรย์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทน
อยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงและไม่เป็นไปตาม
อำนาจความปรารถนาต้องการของผู้ใด แม้จะบำรุง
รักษาเพียงใดก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปและต้อง

ไม่เป็นไปตามความปรารถนาพอใจของผู้ใดทั้งสิ้น นั่นก็คือเป็นหนุ่มเป็นสาว ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ได้เสมอไป จะต้องแก่ เริ่มแต่แก่น้อย แล้วก็แก่มาก แก่เข้าทุกที

ผู้ที่มีสัญญาจำที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ได้ดังกล่าวหากจะหลงยินดีขึ้นมา แม้สัญญาที่จำได้นั้นปรากฏขึ้นด้วยก็จะยับยั้งความหลงยินดีนั้นได้ ทำให้สติเกิดขึ้นได้ และปัญญาของตนเองเกิดขึ้นด้วยเมื่อใด เมื่อนั้นก็จะทำให้ความหลงยินดีหมดสิ้นไป

มีคนเป็นจำนวนไม่น้อยที่ต้องเป็นทุกข์เพราะพยายามต่อสู้ไม่ให้แก่ นับว่าเป็นการต้องเป็นทุกข์เปล่าจริง ๆ เพราะถึงอย่างไรก็หนีความแก่ไม่พ้น ทุกข์หรือไม่ทุกข์ ทุกคนต้องแก่ เช่นนี้แล้วน่าจะพิจารณาดูว่า ควรจะทุกข์เพราะกลัวแก่หรือไม่ควร การที่จะห้ามไม่ให้ตกแต่งบำรุงรักษาร่างกายของแต่ละคนนั้นเป็นสิ่งห้ามกันได้ยาก ยากทั้งที่ผู้อื่นจะห้ามและยากทั้งที่ตัวเองจะห้ามใจตัวเองด้วย ดังนั้น ทางที่ดีก็น่าจะให้เป็นที่ตกแต่งบำรุงรักษากันไปพลาง แต่ก็ต้องมีสัญญาคือจำไว้ให้ได้ด้วยว่า ถึงอย่างไรก็ไม่มีใครหนีความแก่ได้ ทุกคน

ต้องแก่ เราเองก็ต้องแก่ เป็นหลักธรรมดา เป็น
สังขารธรรม ผืนไม้ได้ แก่ไขไม้ได้ การปล่อยใจให้เป็นทุกข์
กลัวความแก่อยากจะหลีกเลี่ยงความแก่ คือการยอม
ให้ใจตกอยู่ใต้อำนาจของโมหะความหลงผิดประการหนึ่ง

ผู้ต้องการยกระดับจิต ทำจิตให้เบาบางจากกิเลส
ต้องแก่ความหลงผิดประการนี้ให้ได้ด้วยเหมือนกัน จึง
จะสามารถมีความสุขได้ ไม่เช่นนั้นทุกครั้งที่สองกระจก
เห็นตนเอง เห็นความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของตนเอง
จะเกิดความทุกข์ จิตใจเศร้าหมอง เพราะอำนาจโมหะ
ความหลงผิดที่ต้องการจะไม่แก่ จิตใจที่เศร้าหมองจะไม่
ช่วยให้อะไรดีขึ้น แก่ก็ต้องแก่ และจะเป็นการแก่อย่าง
เศร้าหมอง ไม่ผ่องใส แต่ถ้าเลิกกลัวแก่เสียได้ ด้วย
อาศัยสัญญาพิจารณาให้เห็นตามความจริงก็จะเป็นการ
แก่ที่ไม่เศร้าหมอง ที่ผ่องใส ใช้สติและใช้ปัญญาโดย
อาศัยสัญญา พิจารณาให้เห็นจริงตามที่พระพุทธองค์
ทรงสอนไว้ว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์
ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตา
ไม่อยู่ใต้อำนาจการบังคับบัญชาหรือความปรารถนา
ต้องการของผู้ใด สังขารร่างกายนี้ก็เช่นกัน เป็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา

ความงามที่แท้จริง

คนเป็นจำนวนมากพยายามต่อต้านความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขาร หรือพูดง่าย ๆ ว่าพยายามต่อต้านความแก่ พยายามจะไม่ให้ตนแก่ นั่นก็เป็นเพราะมีโมหะ ความหลงผิด คิดว่าคงจะมีวิธีใดวิธีหนึ่งที่ทำให้ผลสมปรารถนา คือ ทำให้แก่ได้ ซึ่งถ้าโมหะความหลงผิดนั้นสิ้นไปเมื่อไร ก็จะรู้ชัดว่าไม่มีวิธีหนึ่งวิธีใดที่จะยับยั้งความไม่เที่ยงของสังขารร่างกายได้เลย

ยังมีโมหะความหลงผิดอีกชั้นหนึ่งที่เป็นเหตุให้พยายามต่อต้านความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารร่างกาย มีให้ผ่านจากหนุ่มสาวไปสู่ความเฒ่าชรา นั่นคือความหลงผิดคิดว่าความสวยสดงดงามของความ เป็นหนุ่มเป็นสาวนั้นมีความสำคัญเหนือความดี ถ้าไม่มี ความหลงผิดเช่นนี้แล้ว ก็จะต้องพยายามทำความดี

สร้างความคิดดี อบรมจิตใจให้มีความดียิ่งกว่าที่จะพยายาม
บำรุงรักษาร่างกายต่อต้านความแก่ชรา

การพยายามบำรุงรักษาร่างกายให้มีกำลังแข็งแรง
เสมอเป็นการดี แต่การพยายามบำรุงรักษาจิตใจให้
เข้มแข็งสมบูรณ์ด้วยความดียิ่ง ๆ ขึ้น เป็นการดียิ่งกว่า
ผู้มีปัญญาเห็นถูกย่อมจะเห็นเช่นนี้ แต่ผู้มีโมหะความ
หลงผิดย่อมจะไม่เห็นเช่นนี้ ย่อมจะถูกโมหะความหลง
ผิดนี้นำไปสู่ความหลงผิดอีกชั้นหนึ่งดังกล่าวแล้ว คือ
ความหลงผิดว่าจะสามารถต่อต้านความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ของสังขารร่างกายได้ และเมื่อทำไม่ได้สำเร็จก็จะ
เกิดความทุกข์ โมหะย่อมทำให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ กันเช่นนี้

สามีภรรยาที่อยู่กันจนแก่เฒ่านั้นมิใช่ว่าจะไม่แล
เห็นความแก่เฒ่าของกันและกัน แต่ทั้ง ๆ ที่เห็นแต่ก็
เหมือนไม่เห็น เพราะมีสิ่งอื่นที่เห็นเด่นชัดกว่า มีความ
สำคัญเหนือกว่า สิ่งนั้นคือความดีที่มีต่อกัน สามีภรรยา
ที่แยกกันตั้งแต่ยังไม่แก่เฒ่า มิใช่ว่าจะนึกล่วงหน้าไป
ถึงความแก่เฒ่าไม่สวยงามงามของแต่ละฝ่าย ที่จริงก็ยัง
เห็นความสวยงามความหนุ่มสาวของกันและกันอยู่ แต่
ทั้ง ๆ ที่เห็นแต่ก็เหมือนไม่เห็น เพราะมีสิ่งอื่นที่เด่นชัด

กว่า สำคัญกว่า นั่นคือการไม่เห็นความดีของกันและกัน
แม้พิจารณาความจริงนี้ให้เห็นด้วยปัญญาย่อมนิเสธ
ร้อนกลัวความแก่ ย่อมเห็นจริงว่าความดีสำคัญกว่า
ความสวยสดงดงามของหนุ่มสาว ย่อมเบิกบานที่จะให้
ความคิดและสติปัญญาสรรค์สร้างความดีเต็มความ
สามารถ

ผู้ที่ทำความดีสม่ำเสมอจะมีความดีเป็นนิสัย
เป็นพื้นใจผู้มีปัญญาย่อมนิเสธเห็นจริงเช่นนี้ แต่แม้จะยังไม่
เกิดปัญญาเห็นจริงด้วยตนเอง ยังมีโมหะความหลงผิด
อยู่ ก็อาจทำปัญญาในเรื่องนี้ให้เกิดขึ้นได้ ด้วยวิธีที่
กล่าวแล้ว คืออาศัยสัญญาเป็นทางดำเนิน จำที่พระ
พุทธองค์ทรงสอนไว้ แล้วพิจารณาตามไปจนเกิดปัญญา
ของตนเอง เห็นจริงตาม ว่าความดีทำให้เสมอจะยังใจ
ให้เป็นใจที่ดี และใจที่ดีนี้แหละเป็นใจที่มีค่าเหนือค่า
ของสิ่งอื่นใดทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม มีโมหะความหลงผิดอีกอย่างหนึ่ง
ที่ทำให้รู้จักความดีไม่ถูกต้องตามเป็นจริง ไปถือเอาความ
ไม่ดีเป็นความดี ถือเอาความดีเป็นความไม่ดี นี้ปรากฏ
มีอยู่เสมอ เช่น ถือเอาการที่สามารถสร้างตนให้มั่งมีขึ้น

ได้ด้วยวิธีไม่สุจริตว่าเป็นความดี และถือเอาการที่ต้อง
ยากจนเพราะไม่ใช้วิธีทุจริตว่าเป็นความไม่ดี เป็นต้น
โมหะความหลงผิดเช่นนี้ทำให้คนทำผิดโดยคิดว่าเป็นถูก
จึงทำได้ทำเอา ไม่ตะขิดตะขวงและไม่หยุดยั้ง สำหรับผู้
ทำเพื่อเงินก็ทำอย่างที่เราเรียกกันว่าไม่รู้จักอึด ไม่รู้จักพอ
ซึ่งก็เพราะอำนาจของโมหะเท่านั้นทำให้เป็นไป คือเมื่อ
อำนาจของโมหะทำให้เห็นว่าทำเช่นนั้นถูกทำเช่นนั้นดี
แล้วทำไมเล่าจึงจะไม่ควรทำต่อไปในเมื่อเป็นการทำถูก
เป็นการทำดี เมื่อใดสามารถทำลายโมหะความหลงผิด
ในเรื่องเห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดีเสียได้ แม้เพียงเล็กน้อย
ก็จะทำความชั่วความไม่ดีเหมือนแต่ก่อนไม่ได้ จะรู้
จักตะขิดตะขวง จะรู้จักยับยั้ง ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจของ
ปัญญาารู้ตามเป็นจริงช่วยยับยั้งไว้

ก็ใครเล่าที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของโมหะความ
หลงผิดจะยินดีทำความชั่ว จะไม่ยินดีทำความดี พระ
พุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า การกระทำทุกอย่างมีผล ทำดี
ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ถ้าไม่มีโมหะความหลงผิดจะไม่มีใคร
ทำชั่ว จะมีแต่คนทำดี โมหะจึงเป็นเหตุแห่งการทำชั่วที่
จะนำไปเกิดผลชั่ว โมหะจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรพยายาม

ทำให้ลดน้อยลงจากจิตใจของตนเป็นลำดับลำดับไป
ด้วยการอบรมปัญญาทางพระพุทธศาสนาให้เจริญยิ่ง
ขึ้นเป็นลำดับ ๆ เช่นเดียวกัน

ความสกปรกล้างได้ด้วยน้ำสะอาดฉันทใด โมหะ
ความหลงผิด ก็ทำลายได้ด้วยปัญญาฉันทนั้น

รู้อะไรจึงจะไม่ถือผิด

ปัญญา นั้นเป็นเครื่องทำลายโมหะได้ ไม่มีอะไรอื่นจะทำลายโมหะได้นอกจากปัญญาเท่านั้น โมหะคือความมืด ปัญญาคือแสงสว่าง แสงสว่างส่องเข้าถึงที่ใด ย่อมทำที่นั้นให้สว่าง ย่อมทำที่นั้นให้สิ้นความมืด ผู้มีปัญญาในเรื่องใด จึงสิ้นโมหะในเรื่องนั้น มากน้อยตามระดับของปัญญา ผู้ใดมีปัญญาเห็นอนิจจัง ความไม่เที่ยงทุกขัง ความเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป อนัตตา ความไม่เป็นไปตามปรารถนาต้องการของผู้ใด ผู้นั้นย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เห็นอนิจจังทุกขัง อนัตตา ในเรื่องใดสิ่งใด ย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องนั้นสิ่งนั้น เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในเรื่องทั้งปวง สิ่งทั้งปวง ย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องทั้งปวงสิ่งทั้งปวง

แต่สำหรับบุคคลทั่วไป เป็นการยากที่จะแลเห็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แม้เพียงในเรื่องใดสิ่งใดอย่าง
ถนัดชัดเจนด้วยปัญญา จะเห็นได้ก็เพียงโดยสัญญา
ความจำได้ระลึกได้ถึงที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้
แต่แม้เพียงเท่านั้นก็ยังดีกว่าจำไม่ได้ระลึกไม่ได้เสียเลย
แสงสว่างที่เกิดจากการจำได้ระลึกได้ แม้จะเป็นแสง
สว่างเพียงเล็กน้อย ก็ย่อมดีกว่ามืดสนิทไม่มีแสงสว่าง
เสียเลยแม้เพียงเล็กน้อย

ดังนั้น ในขั้นต้นสำหรับทุกคน จึงควรจำไว้ให้ได้
ว่าพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้อย่างไร พระพุทธองค์
ทรงสั่งสอนไว้ว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
ไม่อยู่ได้อำนาจความปรารถนาต้องการของผู้ใดทั้งสิ้น
จำไว้ระลึกไว้ จะเหมือนมีแสงสว่างประจำตนอยู่เสมอ
จะไม่อยู่ในความมืดสนิทจนเกินไป และเมื่อใดจะสามารถ
ทำปัญญาให้เห็นจริงตามที่จำไว้ได้นั้นบ้าง แสงสว่าง
ประจำตนก็จะแจ่มใสยิ่งขึ้น จะขับไล่ความมืดให้จางหายไป
ได้ยิ่งขึ้น ความยึดมั่นถือมั่นจะลดน้อยลง ความสงบสุข
จะเกิดตามมาพร้อมกัน เหมือนผู้อยู่ในที่สว่างไสวเห็น

ได้ว่าอันตรายอยู่ตรงไหน ย่อมระวังตัวได้ถูกต้อง ย่อม
รักษาตัวให้พ้นอันตรายนั้นได้ ผู้ที่อยู่ในที่มืดสนิทจะเห็นไม่
ได้ว่าอันตรายมีอยู่ตรงไหน ย่อมไม่มีทางระวังรักษาตัว
ให้พ้นอันตรายนั้นได้ จักได้รับทุกข์โทษของอันตรายนั้น

แม้ผู้ใดเห็นอนิจจัง หรือทุกขัง หรืออนัตตา เพียง
ประการใดประการหนึ่ง ก็จะเหมือนเห็นทั้ง ๓ ประการ
พร้อมกัน คือ แม้เห็นว่าไม่เที่ยงเพียงอย่างเดียว ความ
เห็นว่าเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็จะปรากฏขึ้นพร้อมกัน
ด้วย หรือแม้เห็นว่า เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงไปเพียงอย่างเดียว ความเห็นว่าเป็นอนิจจัง
ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ไม่เป็นไปตามความปรารถนา
ต้องการ ก็จะปรากฏขึ้นพร้อมกันด้วย หรือแม้เห็นว่า
เป็นอนัตตา ไม่เป็นไปตามความปรารถนาต้องการของ
ผู้ใดเลยเพียงอย่างเดียว ความเห็นว่าเป็นอนิจจัง เป็น
ทุกขังก็จะปรากฏขึ้นพร้อมกันด้วย ดังนั้น แม้จะพอใจ
เพียงพิจารณาให้เกิดปัญญาในประการใดประการหนึ่งใน
๓ ประการนี้เท่านั้น ก็จะได้รับผลเต็มที่เหมือนพิจารณา
ทั้ง ๓ ประการไปพร้อมกัน คือย่อมทำให้เกิดปัญญา
เป็นแสงสว่างทำลายโมหะความหลงอันเป็นความมืดให้

ลดน้อย ถึงหมดสิ้นไปได้ เมื่อโหมเหวความหลงผิดลด
น้อยลง ความยึดมั่นถือมั่นก็ลดน้อยลง ภัยคือความ
ทุกข์ร้อนอันเกิดแต่ความยึดมั่นถือมั่นก็จะลดน้อยลง
ด้วยความเป็นสุขย่อมเพิ่มขึ้นโดยนัยนี้

ลองพิจารณาสิ่งที่ทุกคนมี คือความรัก หรือ
บุคคลผู้เป็นที่รัก สิ่งอันเป็นที่รัก พิจารณาว่าบุคคลผู้
เป็นที่รักหรือสิ่งอันเป็นที่รัก เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์
ทั่วไปมากบ้างน้อยบ้างเพราะเหตุใด ก็จะพบว่า เพราะ
เหตุที่ผู้มีความรักในบุคคลหรือในสิ่งนั้น ๆ ไปยึดมั่นถือ
มั่นจักให้ผู้นั้นสิ่งนั้นเป็นไปตามความปรารถนาต้องการ
ของตน เช่น ต้องการให้บุคคลผู้เป็นที่รักมีความรู้สึกต่อ
ตนเช่นไรก็เช่นนั้น คือเคยรักตนมากก็ต้องการให้เป็น
เช่นนั้นตลอดไป ซึ่งเป็นไปไม่ได้ จิตใจหรือความรักก็
เช่นเดียวกับสิ่งทั้งปวง คือเห็นอนัตตา ไม่เป็นไปตาม
อำนาจความปรารถนาต้องการของผู้ใดเลย แม้ท่านผู้
สูงสุดด้วยวาสนาบารมีก็หาไม่อำนาจทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดมี
ความรักที่ไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงดังที่ปรารถนาต้อง
การได้ไม่ บางเวลาความรักก็อาจเพิ่มขึ้น บางเวลา
ก็อาจลดน้อยลง บางเวลาอาจไม่มีเลย ต้องแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไปเป็นธรรมดา สังเกตใจตนเอง ทุก

คนก็ย่อมเห็นความจริงนี้ประจักษ์ชัด เพราะความเปลี่ยนแปลง
แปลงในใจตนเองก็มีอยู่เช่นกัน มิใช่ว่ามีอยู่แต่ในใจผู้
อื่นเท่านั้น และความเปลี่ยนแปลงนี้ก็มีใช้ว่าเป็นไปตาม
อำนาจความปรารถนาต้องการให้เป็นเช่นนั้น มันเป็น
ไปเองเพราะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ผู้ไม่รู้ทันตามความจริง ไปยึดมั่นถือมั่นจะให้
เป็นเช่นนั้น เช่นนี้ ย่อมเป็นทุกข์เพราะความไม่สมหวัง
เพราะความรักที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงนั้น แต่ผู้รู้ทัน
ตามความเป็นจริง ว่าความรักต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
เป็นธรรมดา ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่น เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมไม่
เป็นทุกข์เพราะความไม่สมหวัง ย่อมไม่เป็นทุกข์เมื่อ
ความรักแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา

ทุกคนมีความรัก มีบุคคลเป็นที่รัก มีสิ่งเป็นที่รัก
แม้พยายามให้เห็นความไม่เที่ยง หรือความทนอยู่ไม่ได้
หรือความไม่อยู่ได้อำนาจปรารถนาต้องการของใครเลย
ย่อมมีความสงบสุขในจิตใจได้พอสมควร ดังนั้นจึงควร
พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไว้ให้เสมอ จะได้ไม่เป็น
ทุกข์จนเกินไปเมื่ออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏชัดเจน
พอสมควร

ปัญญาที่แท้จริง

พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้น เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา จากที่ทรง แสดงไว้เช่นนั้น อาจกล่าวได้ง่าย ๆ ว่า แม้ผู้ใดเห็นสิ่ง ใดไม่เที่ยง ย่อมเห็นสิ่งนั้นเป็นทุกข์คือทนอยู่ไม่ได้ ต้อง แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเมื่อเห็นสิ่งใดเป็นทุกข์ ก็ย่อมเห็นสิ่งนั้นเป็นอนัตตา คือไม่เป็นไปตามอำนาจ ความปรารถนาต้องการด้วย นั่นก็คือ แม้ผู้ใดเห็น อนิจจัง หรือทุกข์ หรืออนัตตา เพียงประการใด ประการหนึ่ง ก็จะเห็นทั้ง ๓ ประการพร้อมกัน

การพิจารณาเรื่องทั้งปวงสิ่งทั้งปวงเพื่อให้เห็น อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา อันเป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง จึงไม่ จำเป็นต้องพิจารณาทั้ง ๓ ประการ เลือกพิจารณาเพียง ประการใดประการหนึ่งที่ถูกอัธยาศัย หรือที่เหมาะสม

เรื่องนั้นสิ่งนั้น เช่น เลือกพิจารณาว่าสังขารร่างกายเป็น
อนิจจัง ก็พิจารณาไปว่าเป็นอนิจจังเท่านั้นได้ เมื่อใด
เกิดปัญญาเห็นอนิจจัง ก็จะเห็นทุกขังเห็นอนัตตา ใน
สังขารร่างกายไปพร้อมกัน เหมือนได้พิจารณาไปพร้อม
กันฉะนั้น เช่นนี้ที่ท่านกล่าวว่า เมื่อเห็นอย่างใดอย่าง
หนึ่งแล้วก็จักเห็นตลอดสาย

ได้กล่าวว่า การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็น
ตัวปัญญาอย่างยิ่ง ก็เพราะจะเป็นเหตุให้พ้นจากโมหะ
ความหลงผิด จะเป็นแสงสว่างกลางความมืดส่องให้
เห็นทุกขโทษภัยของความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงว่าเที่ยง
ว่าไม่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงและว่าเป็นไปได้ตามอำนาจ
ความปรารถนาต้องการ

อันทุกขโทษภัยของสิ่งใดก็ตาม หากผู้ใดเห็น
ถนัดชัดแจ้งว่ามีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เข้าไปแตะต้องข้องเกี่ยว
ย่อมปลีกหนี เช่น ถ่านไฟอันลุกแดงเป็นสิ่งมีทุกขโทษ
ภัยคือความร้อนไหม้แก่ทุกคนทุกสิ่งทีเข้าไปแตะต้อง นี้
ทุกคนรู้ชัด ทุกคนจึงไม่จับต้อง ด้วยกลัวทุกขโทษภัยนั้น
จะเกิดแก่ตน อันความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องทั้งปวงก็มี
ทุกขโทษภัยเช่นเดียวกับการจับต้องถ่านไฟอันลุกแดง

แต่เพราะทุกคนไม่รู้ชัดจึงไม่กลัว จึงเข้าไปยึดมั่นถือมั่นไว้
และเมื่อได้รับทุกข์โทษภัยเพราะการยึดมั่นถือมั่นก็มี
โมหะทำให้หลงผิดไปว่าทุกข์โทษภัยทั้งหลายที่เกิดกับ
ตนนั้น เป็นเพราะผู้นั้นผู้นี้หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นต้นเหตุ
หาได้เห็นความจริงว่าเหตุที่แท้ของทุกข์โทษภัยที่ตนได้
รับนั้นคือ ความยึดมั่นถือมั่นของตนเอง

การไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเหตุแห่ง
การยึดมั่นถือมั่นอันมีผลเป็นทุกข์โทษภัย เพราะเมื่อไป
ยึดมั่นถือมั่นว่าผู้หนึ่งผู้นี้หรือสิ่งหนึ่งสิ่งนี้เที่ยง ครั้นเมื่อผู้
นั้นผู้นี้หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ไม่เที่ยงอยู่ได้ตามความยึดมั่นถือมั่น
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ไม่เป็นดังปรารถนาต้องการ
ผู้ยึดมั่นถือมั่นย่อมได้รับความผิดหวัง ย่อมเศร้าเสียใจ
ยึดมั่นถือมั่นมากในเรื่องสำคัญมาก ความผิดหวังและ
ความเศร้าเสียใจย่อมมาก ยึดมั่นถือมั่นน้อยในเรื่อง
สำคัญน้อย ความผิดหวังและความเศร้าเสียใจก็ย่อม
น้อยไปตามส่วน ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอะไร ๆ เลย ย่อม
พ้นจากความผิดหวังและความเศร้าเสียใจโดยสิ้นเชิง
พระพุทธองค์จึงทรงสอนมิให้ยึดมั่นถือมั่น โดยได้ทรง
กล่าวไว้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นอีก ขอกล่าวว่า การไม่ยึด
มั่นถือมั่นจักเกิดได้ต่อเมื่อแลเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
คือเห็นความไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
แปลง ไม่เป็นไปตามความปรารถนาต้องการของผู้ใด ก็
ถ้ารู้แจ้งแล้วว่าสิ่งใดก็ตามไม่เที่ยง เหมือนที่รู้แจ้งแล้ว
ว่าถ่านไฟที่กำลังลุกแดงเป็นของร้อน ก็ย่อมไม่มีความ
เคลือบแคลงสงสัยว่าสิ่งนั้นอาจจะเที่ยง เหมือนที่ย่อม
ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยว่าถ่านไฟที่กำลังลุกแดง
อาจจะเป็นของเย็น และความจริงหรือสัจธรรมก็มีอยู่
ว่าไม่มีสิ่งใดเที่ยง ทุกสิ่งไม่เที่ยง เช่นเดียวกับถ่านไฟที่
กำลังลุกแดงทุกก้อนร้อน ผู้แต่ต้องถ่านไฟที่กำลังลุก
แดงย่อมถูกเผาไหม้ให้ร้อนรนฉนใด ผู้ยึดมั่นในสิ่งใดว่า
เที่ยงก็ย่อมได้รับทุกข์โทษของการยึดมั่นนั้นฉนนั้น ผู้มี
ความยึดมั่นถือมั่นไม่ว่าในสิ่งใดก็ตาม เป็นผู้มีโมหะ
และจะทำลายโมหะนี้ได้ก็ต้องอบรมปัญญาให้เห็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา อันเป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง ที่จะนำไปสู่
ความสุข พ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง

ยึดถือในทางที่ดี

ความยึดมั่นถือมั่นอีกประการหนึ่ง คือความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในสามัญชน ซึ่งเป็นเหตุแห่งความทุกข์ร้อน ตัวอย่างมีอยู่มากหลายทั่วไป เช่น เมื่อได้ยินคำนิพนทาว่าร้ายดำหนิติเตียน หากไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่าผู้ที่ถูกนิพนทาว่าร้ายดำหนิติเตียนนั้นเป็นตัวเรา เป็นผู้เกี่ยวข้องเป็นของเรา ความโกรธความร้อนใจจะมีมาแต่ไหน การดำหนิติฉินนิพนทาว่าร้ายมีอยู่ทั่วไปให้ได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ แต่เมื่อไม่เกี่ยวข้องถึงตัวเราถึงของเรา เราก็ไม่โกรธไม่ร้อนใจนี้เห็นได้ชัด ๆ ว่า ความทุกข์ความเดือดร้อนไม่ได้เกิดเพราะคำนิพนทาว่าร้ายใด ๆ แต่เกิดเพราะการยึดมั่นถือมั่นว่านิพนทาว่าร้ายตัวเราของเราโดยแท้

แต่วิสัยของสามัญชน (หรือบุณฺชน) ย่อมต้องมี
ความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเป็นธรรมดา
เพียงแต่ว่าผู้ใดจะมีน้อย หรือผู้ใดจะมีมาก และผู้ใดจะ
สามารถอาศัยการยึดมั่นถือมั่นนั้น ดำเนินไปสู่การ
ประกอบคุณงามความดีได้หรือไม่เท่านั้น นั่นก็คือ เมื่อ
ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราแล้ว ผู้ใดจะมีปัญญา
สร้างสิ่งที่ถือเป็นตัวเราเป็นของเราให้มีคุณงามความดี
ได้เพียงใดหรือไม่ ข้อนี้เป็นสำคัญ เพราะเมื่อสามัญชน
ยากจะทำลายความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของ
เราได้ ก็ควรจะหาทางทำให้การยึดมั่นถือมั่นเช่นนั้นไม่
เป็นโทษอย่างเดียว ควรจะให้เป็นอย่างคุณด้วย คือเมื่อเป็นตัว
เราเป็นของเรา ก็ควรจะทำตัวเราทำของเราให้เป็นตัวเรา
เป็นของเราที่ดี ที่มีคุณมีประโยชน์ นั่นก็คือ ต้องอาศัย
ตัวเราของเรานี้แหละทำคุณงามความดี ไม่ทำความไม่ดี
ใด ๆ ไม่ใช่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเราแล้วก็หวังให้
เจริญรุ่งเรืองได้ดีมีความสุข ได้รับความยกย่องนับถือเป็นอย่างดี
ดีเสมอไป ไม่ว่าจะตัวเราของเราย่อมจะทำชั่วเพียงไหน

การยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานี้เพื่ออาศัยทำคุณ
งามความดี ก็ยังนับว่าดีกว่ายึดถือเพื่อให้เป็นไปตาม

ความปรารถนาต้องการของตนเท่านั้น แม้ไม่เป็นไป
ตามปรารถนาต้องการหรือที่เรียกว่าไม่ได้ตั้งใจก็โกรธ
ก็ทุกข์

ที่จริงมีเหตุผลควรปฏิบัติตามที่เดียว ที่ผู้ยึดมั่น
ถือมั่นว่าตัวเราของเราควรจะพิจารณาอย่างรอบคอบ
ว่าเมื่อเป็นตัวเราเป็นของเราแล้วเราก็ควรรักควรห่วงใย
อย่างยิ่ง ตัวเราเองเราไม่รักเราไม่ห่วง ของเราเองเราไม่
รักเราไม่ห่วงแล้วจะหวังให้ผู้อื่นที่ไหนมารักมาห่วง และ
การแสดงความรักความห่วงใยที่ถูกต้องที่ทุกคนรู้ดีด้วย
กันทั้งนั้น ก็คือต้องป้องกันเสียจากความชั่ว ให้ได้มี
ความดี ยกตัวอย่างของของตัว เช่น ลูกของตัวเป็นต้น
ก็ย่อมจะเห็นได้ชัดเจนทันที ว่าลูกของใครใครก็ย่อมรัก
ย่อมห่วงใย ย่อมพยายามป้องกันเสียจากความชั่ว
พยายามนำให้มีความดีเป็นคนดี การที่มารดาบิดาเฝ้า
อบรมสั่งสอนลูกของตนให้เป็นคนดียิ่งกว่าไปเฝ้าอบรม
สั่งสอนลูกคนอื่น ก็เพราะการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของ
เรานี้แหละ ทีนี้ถ้าผู้เป็นลูกซึ่งก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า
ตัวเราของเราเหมือนกัน จะถือด้วยว่าตัวเราเราต้องรัก
ต้องห่วงใย ต้องรักษาให้ดีให้เป็นคนดี ก็จะรับการ

อบรมสั่งสอนของมารดาบิดาไว้ด้วยดี สามารถเป็นคนดี
ได้ ดังนี้แหละที่อาจกล่าวได้ว่า อาศัยการยึดมั่นว่าเป็น
ตัวเราเป็นของเราสำหรับทำคุณงามความดี นับว่าเป็น
วิธีที่ผู้สนใจบริหารจิตทั้งหลายควรนำไปปฏิบัติ

สามัญชนต้องมีการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา
เป็นของเราด้วยกันทั้งนั้น แต่ถ้าจะพากันอาศัยการยึด
มั่นถือมั่นนั้น ทำตัวเราของเราให้เป็นตัวเราของเราที่ดี
ก็จะได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วกันได้จริง

สามัญชนผู้ยังมีความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา
เป็นของเรา ควรจะได้อาศัยการยึดมั่นนั้นเป็นทางให้ได้
ประพฤติดีปฏิบัติดี โดยยกเหตุผลขึ้นว่า เมื่อเป็นตัวเรา
เป็นของเรา เราก็ต้องห่วงใยรักษาให้ดี และการจะให้ดี
ได้นั้นก็ต้องทำ จะให้ดีโดยไม่ทำไม่ได้ และจะให้ดีโดยทำ
ไม่ดีก็ไม่ได้ จะให้ดีก็ต้องทำดี เพราะดังได้กล่าวแล้ว
เสมอมาว่าการกระทำทุกอย่างมีผล ผลทุกอย่างตรงต่อ
เหตุ ทำดี จะได้ดี ทำไม่ดีจะไม่ได้ดี แต่จะได้ไม่ดี และที่
สำคัญอย่างยิ่งก็คือผู้ใดทำผู้หนึ่งเท่านั้นที่จะได้รับผล ผู้
ไม่ได้ทำจะได้รับความไม่ดีเป็นอันขาด ดังนั้น เมื่อยึดมั่น
ถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา มีความรักตัวเราของเรา

มีความห่วงใยตัวเราของเรา ปรารถนาจะให้ได้ดีมีสุข ก็
จำเป็นต้องทำกรรมดีเป็นเหตุเพื่อให้ได้รับผลดีเป็นผล

เวลาใดเกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาว่านี่ตัว
เรานั้นของเรา ก็พยายามมีสติตั้งใจในเวลานั้นทุกครั้ง ว่า
จะทำตัวเราของเราให้เป็นตัวเราของเราที่ดีให้จงได้ คือ
จะคิดดีพูดดีทำดี จะไม่ปล่อยให้ตัวเราของเราเป็นตัวเรา
ของเราที่ไม่ดี คือจะไม่คิดไม่ดีไม่พูดไม่ดีไม่ทำไม่ดี นั่นก็
เท่ากับพยายามมีสติตั้งใจจะทำความดีอยู่เสมอ สติที่
ประกอบด้วยความตั้งใจดีเช่นนั้น จะเป็นเหตุให้ได้ทำ
ความดียิ่งกว่าไม่มีสติประกอบด้วยความตั้งใจดีเสียเลย

ผู้มีสติเป็นผู้ไม่ปลั่งพลาดไปตามอารมณ์หรือ
เหตุการณ์ใด ๆ ได้ง่าย แตกต่างกับผู้ไม่มีสติ ซึ่งเป็นผู้
ปลั่งพลาดได้ง่ายที่สุด กระทบอะไรเพียงเบา ๆ เพียงเล็กน้อย
ก็ปลั่งพลอเป็นไปตามแรงกระทบนั้น ๆ เสียแล้ว
ผู้ไม่มีสติจึงเป็นผู้ตกอยู่ใต้อำนาจของความไม่ถูกไม่ดีได้
ง่าย ส่วนผู้มีสติจะไม่เป็นเช่นนั้น สติจะยับยั้งไว้ได้ เช่น
เมื่อมีสติตั้งใจว่าจะทำตัวเราของเราให้เป็นตัวเราของเราที่ดี
แม้มีอะไรมาเป็นเหตุจะชักนำไปทำความไม่ดี สติที่ตั้งไว้
ว่าจะทำตัวเราของเราให้เป็นตัวเราของเราที่ดีก็อาจจะ

เตือนให้ระลึกได้ถึงความตั้งใจนั้น จะทำให้ไม่อ่อนโอน
ไปตามเหตุที่จะชักนำไปตรงกันข้ามกับสติที่ตั้งไว้

การพยายามมีสติตั้งใจมั่นว่าจะทำตัวเราของเรา
ให้เป็นตัวเราของเราที่ดีจริงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง สำคัญ
อย่างยิ่ง สำหรับจิตทุกคน จะเป็นหนทางเดียวที่จะ
ทำให้โทษของการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเราลด
น้อยลงได้บ้าง

อันโทษของการยึดถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา
นี้มีมากมายนักจริง ๆ ความโลภก็เกิดได้จากการยึดมั่น
ถือมั่นนี้ ความหลงก็เกิดได้จากการยึดมั่นถือมั่นนี้ แต่
ความยึดมั่นถือมั่นนี้ก็เกิดจากความหลงหรือโมหะอีก
ต่อหนึ่งเหมือนกัน จะอธิบายพอให้เข้าใจว่าเป็นเช่นใด
จึงกล่าวว่าความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเราเกิดจาก
โมหะความหลง และโมหะความหลงก็เกิดจากความยึด
มั่นถือมั่นว่าตัวเราของเรา

อันตัวเรานั้นความจริงหาไม่มี ทุกคนอาจจะเคย
ได้ยินหรืออาจจะเคยเล่นทายกันมาแล้วเมื่อเป็นเด็กว่า
ตัวเราอยู่ที่ไหน ครั้นผู้ถูกถามชี้ไปที่ส่วนนั้นส่วนนี้ของ
ร่างกายก็จะถูกปฏิเสธว่าผิดทุกแห่งไป กลายเป็นห้อง

ต่างหาก แขนต่างหาก หน้าต่างหาก ไปเสียทั้งนั้น ไม่มี
ตัวเราอยู่ที่ตรงไหนเลย การเล่นเซ่นนั้นของเด็กๆ นับ
ว่าเป็นการให้ข้อคิดที่ดียิ่ง ว่าไม่มีตัวเราของผู้ใดอยู่ที่
ไหนเลย และเมื่อไม่มีตัวเราแล้ว ของเราจะมีได้อย่างไร
ก็ต้องมีไม่ได้ด้วย เด็กให้เหตุผลว่า เป็นมือเป็นหน้า
อะไรเหล่านี้ จึงไม่มีที่เป็นตัวเรา แต่เหตุผลที่แท้จริงแล้ว
ไม่มีตัวเราของเรา มีแต่ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ เท่านั้นใน
ร่างกายที่เราไปยึดมั่นถือมั่นกันว่าเป็นตัวเราของเรา
เหตุผลจะของเด็ก หรือเหตุผลที่แท้จริงก็ตาม ก็ชี้ชัดลง
ว่า ตัวเราไม่มีและของเราก็ต้องไม่มี แต่เพราะโมหะ
ความหลงนี้แหละทำให้ไม่มีปัญญาเห็นว่าไม่มีตัวเราจริง ๆ
ไม่มีของเราจริง ๆ ทำให้ไปยึดดินน้ำลมไฟอื่นเป็นธาตุ
นั้นแหละว่าเป็นตัวเราของเรา นี้ที่กล่าวว่าความยึดมั่น
ถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเกิดจากโมหะความหลง

เมื่อโมหะทำให้ความยึดมั่นถือมั่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว
ถือเสียแล้วว่าเป็นตัวเราของเรา ก็ย่อมเกิดโมหะความ
หลงว่าตัวของเราจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่เรา
ปรารถนาต้องการ เช่น จะต้องไม่แก่ไม่เปลี่ยนแปลง
เราต้องแก้ไขป้องกันได้แล้วก็แก้ไขป้องกันไปพร้อมกับ

ความหวังว่า จะต้องเป็นไปตามปรารถนาต้องการ ซึ่ง
เป็นไปไม่ได้ นี่กล่าวว่าความหลงหรือโมหะเกิดจาก
ความยึดมั่นถือมั่น

เมื่อการยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเราเกิดจากโมหะ
และยังเป็นเหตุให้เกิดโมหะอีกต่อหนึ่งด้วยเช่นนี้ การยึด
มั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเราจึงเป็นโมหะอย่างแท้จริง
ควรพยายามอบรมปัญญาขึ้นให้มีกำลังพอจะทำลาย
โมหะนี้เสีย และขณะเดียวกันเมื่อปัญญามีกำลังไม่พอ
จะทำลายโมหะนี้ได้ ก็ให้อาศัยเป็นทางดำเนินไปสู่การ
ทำตัวเราของเรานี้ให้เป็นตัวเราของเราที่ดีไปพลางก่อน
จะถูกต้อง

ซึ่งรักและยึดมั่นกับครอบครัวไม่ปล่อยมือ
กอดคอกันไว้เหมือนนกคู่หนึ่งบินไปมาด้วยกัน
จนกระทั่งถึงแก่กรรม

โดยที่เมื่อไม่มีตัวเราแล้ว สิ่งต่างๆ จะมิได้เป็นอย่างไร
เพราะทุกสิ่งทุกอย่างจะถูกรบกวนโดยคนอื่นและเราก็คง
ทำอะไรไม่ได้ด้วย แต่ก็เป็นธรรมดาที่เรา
จะรักใคร่และยึดมั่นกับครอบครัวไม่ปล่อยมือ
จนกระทั่งถึงแก่กรรม แต่เหตุผลที่แท้จริง
ไม่มีตัวเราของเรา มีแต่ตัวคนอื่น เช่น พ่อ แม่ พี่
น้อง ลูกหลานของเราเอง เราเองก็รักใคร่และยึดมั่น
กับครอบครัวไม่ปล่อยมือเหมือนกัน เราเองก็
รักใคร่และยึดมั่นกับครอบครัวไม่ปล่อยมือ
เหมือนกัน เราเองก็รักใคร่และยึดมั่นกับ
ครอบครัวไม่ปล่อยมือเหมือนกัน เราเองก็
รักใคร่และยึดมั่นกับครอบครัวไม่ปล่อยมือ
เหมือนกัน

ไม่มีของเราจริงๆ ทำให้ไม่ยึดมั่นกับคนอื่นเป็นด้วย
นั่นแหละว่าเป็นตัวเราของเรา นี่ที่กล่าวถึงความยึดมั่น
ถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเกิดจากโมหะความหลง

เมื่อโมหะทำให้ความยึดมั่นถือมั่นนั้นเกิดขึ้นแล้ว
ถือมั่นถือว่าเป็นตัวเราของเรา ก็ย่อมเกิดโมหะความ
หลงว่าตัวเราจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่เรา
ปรารถนาต้องการ เช่น จะต้องไม่แก่ไม่ป่วยไม่ปลง
แก่แก่คือจะเป็นอย่างนั้นแล้วกันก็ไปป้องกันไปพร้อมกัน